

Eestlased Venemaal: reisikirjanduslikke reportaaže

Anneli Kõvamees

Ülevaade. Artikkel uurib Venemaa ja venelaste kujutamist Eesti Vabariigi aegsetes eesti autorite reisikirjades. Tuginedes kirjandusteaduse uurimissuunale imagoloogiale, on vaatluse all Venemaa-teemaliste reisikirjade Venemaa-kuvandi erinevad komponendid ja muutused kahe kümnendi jooksul. Enamik vaatluse all olevaid reisikirju on täpsemalt määratletavad reisikirjanduslike reportaažidena. 1920. aastate esimese poole reisikirjades domineerivad Leningrad ja Moskva, sõjajärgne linnamaastik, kus annavad tooni vaesus ja spekulatsioon. 1930. aastatel on rõhuasetus nihkunud kultuurile ja hoogsale ehitustegevusele. Maa kuvandit mõjutavad oluliselt reisimisviis ja kirjutaja maailmapilt.*

Võtmesõnad: reisikirjad, Venemaa-pilt, 1920ndad, 1930ndad

Sissejuhatavat

Reisikiri tõuseb 1920.–1930. aastatel Eesti kirjanduspildis esile; kasvab eraldi raamatutena väljaantavate reisikirjade hulk; silmapais-
tev koht on reisikirjadel 1930. aastatel, mil esmakordselt ilmuvad ka aastaülevaated (vt nt Urgart 1931, 1938), kus uudisteoste kõrval käsitletakse ka eesti reisikirjanduse ajalugu. Reisikirju ilmub nii eraldi raamatutena kui ka ajakirjades-ajalehtedes. Õigupoolest on ajalehtedes ilmunud täpsemalt määratletavad reisikirjanduslike reportaažidena, sest rangelt võttes ei ole tegemist ilukirjanduslike

---

* Artikkel on valminud sihtfinantseeritava teadusteema SF0130126s08 „Eesti tekst vene kultuuris. Vene tekst eesti kultuuris“ raames.

kirjatöödega, vaid juba väljaande formaadist lähtuvalt on esiplaanil informatsiooni edastamine lugejatele.

Reisikirjanduslike reportaažide seas paistavad silma Venemaa-teemalised kirjutised, mis on siinse artikli uurimisobjektiks. Varem on 1920.–1930. aastate eesti kirjanike Venemaa kujutamist käsitlenud näiteks Galina Ponomarjova (vt Пonomарева 2001), Tallinna Ülikoolis on valminud bakalaureusetöö, mis keskendub Moskva kujutamise uurimisele (vt Pähkel 2009). Siinne artikkel ühelt poolt laiendab uurimisvaldkonda – võttes vaatluse alla lisaks kirjanike reisikirjadele ka teised –, teisalt, toetudes kirjandusteaduse uurimissuunale imagoloogiale,¹ uurib lähemalt Venemaa kuvandi erinevaid tahke, kuvandi² muutumist kahe kümnendi jooksul, selle erinevaid komponente jne.

Ajastupilt

Üks olulisemaid komponente eesti autorite Venemaa-teemalistes kirjutistes on põhjalikult kujutatud ajastupilt: lugejale antakse üksikasjalik ülevaade eluolulistest detailidest, alustades tänava-sillutise, inimeste riietuse ja lõpetades lõunasöögi menüüga. Eriti Eesti Vabariigi algusajal ilmunud käsitlustes on põhitähelepanu sellel, kuidas on uus nõukogude süsteem muutnud linnapilti (enamasti vaadeldakse Petrogradi/Leningradi³ ja Moskvat). Ajalehtedes

---

¹ Imagoloogias vt nt Beller, Leerssen 2007; eesti reisikirjadest imagoloogilisest vaatepunktist vt nt Kõvamees 2005, 2006, 2008a, 2008b, 2009, 2011.

² Imagoloogias on üks kesksemad mõisteid kuvand (ingl k *image*), eristatakse enda- (*auto-image*) ja võõrakuvandit (*hetero-image*): esimene märgib suhtumist oma kultuuri, teine suhtumist teise kultuuri. Endakuvand mõjub teise kujutamist (Leerssen 2007: 342–343). Kuvandi mõiste kõrval on eestikeelsetes käsitlustes sünonüümina kasutusel ka pilt (enda- ja võõrapilt) (Kõvamees 2008a: 16–17).

³ Linn kandis kuni 1914. aastani Sankt-Peterburgi nime, 1914–1924 Petrogradi ning alates 1924. aastast Leningradi nime.

ilmunud käsitlustes on eriliselt suur tähelepanu olmeküsimustel, näiteks ülikõrgetel hindadel, palkade väiksusel, toiduainete nap-pusel ja lokkaval spekulatsioonil. Iseloomulikud on mustuses ja korratuses linnade kirjeldused, väga sageli kõrvutatakse kahe suur-linna endist ja nüüdset nägu. Kirjutajate kaasaja Venemaa joonistub kunagi nähtu ja kogetu taustale, kuivõrd valdaval osal kirjutajaist on eelnevad kokkupuuted Venemaaga. Olgu siinkohal toodud paar iseloomulikku näidet. Eduard Hubel täheldab: „Praegune Moskva kannab kõduneva ja laguneva linna tundemärke“ (Hubel 1920a), Gustav Vilberg (Vilbaste) märgib: „Endisel kuulsal Nevski prospektil ei ole enam seda suursugust ilmet, mis oli temal enne“ (Vilberg 1921) või „[---] [Petrogradis – A. K.] iga hoone, iga tramvailiin, iga vabrikukorsten, iga silt ja pealkiri, iga jalatäis maad kõneleb endi-sest suurusest [---] Nüüd ei ole sellest enam peaaegu midagi järele jäänud“ (*Muljeid Venemaa teekonnalt III*).⁴ Endist tsaaririigi suurlinna nähakse koguni surmaga heitlemas (Võõras 1923), seda nimeta-takse surnud linnaks – „Üks kõige elavam ja kahtlemata kõige suurepäralisem ilmalinn on mingisuguse idamaa röövliriigi maha-jäetumaks provintsilinnaks saanud“ (*Surnud linn*). Moskva kohta konstateeritakse lõpuks: „Tatari Roomaks nimetas omal ajal vaimu-kam Prantsuse naiskirjanik Moskvat. Iialgi vist ei ole see nimi talle kohasem olnud, kui praegu“ (*Muljed Venemaa teekonnalt III*). Uue ajastu kohati kummalist nägu tugevdavad mitmesugused kurioo-sumid, olgu selleks siis puumajade kütteks kasutamine (Hubel 1920b) või taluõuel seisev vaesunud linnaelanikelt ostetud klaver, mis täidab kartulihoidla aset (Hubel 1920c). Linnapilt on muutunud suursugusest suurlinnast vaesuse ja kuidagi toimetulemise märke kandvaks. Elegantsetest ja kõrgkultuursetest Venemaa suurlinna-dest, mis pälvivad tähelepanu varasemates reisikirjades, antakse

---

⁴ Siin ja edaspidi on autori nime puudumisel viidatud pealkirjale.

pea apokalüptilisi pilte. Üks kirjutajaist võtab nähtu kokku pealkirjas – „Sõit läbi õuduse riigi“.

Venemaa kuvandis on täheldatav teatav kahetisus, selles on domineerinud tahumatus, rohmakus, mis ajuti seostub ka barbaarsusega. Muutus toimub 19. sajandi teisel poolel, mil see asendub rafineerituma kuvandiga: keiserlik õukonnaelu, Tolstoi, Turgenevi ja Dostojevski romaanid ning elegantne hilisromantiline muusika ja ballett (Naarden, Leerssen 2007: 228). Eeltoodu põhjal võib öelda, et revolutsioonijärgsed muutused Venemaal on aktualiseerinud varasema, negatiivse varjundiga kuvandi, mis assotsieerub korratuse, stiihilisuse ja rohmakusega. Kunagistest ilmekatest suurlinnadest on saanud uue võimu all barbaarsuses vaevlevad asumid, mida markeerib ka Moskva nimetamine Tatari Roomaks.

Negatiivne võõrapilt on tihedas seoses Eesti Vabariigi alguse kontekstiga, Venemaa kujutustes võib täheldada koduste olude peegeldust: ka sõjajärgses Eestis oli mitmesuguseid probleeme. Venemaast kirjutades näidati, et sealne olukord on veelgi hullem, nii püüti osaliselt leevendada Eestis levivaid kommunistimeelseid hoiakuid, näiteks „Riik maksku neile (kommunisti kuulutajatele – A. K.) keskmine Vene töölise palk ja andku nii palju toiduaineid, nagu Vene tööline praegu normihindadega saab. Nii lastagu neil nädalat paar või koguni kuu mõnes Vene linnas elada ja natuke ümber vaadata. Siis võivad nad tagasi tulla – nad tulevad joostes – ja nad saavad meil kõige ägedamateks kihutajateks igasuguse kommunistmuse ja kommunistmitamise vastu“ (*Muljeid Venemaa teekonnalt I*). Venemaa-reisikirju võib võtta ka kui hoiatavat näidet, kuhu võib ühiskond jõuda. Nii näiteks kujutatakse olukorda Venemaal kui hoiatust, mis võib tabada Eestit, kui Venemaa peaks sõjas Eestit võitma (vt Meri 1918).

Uue ühiskonna sümboleid ja märksõnu

Ajastupildi kõrval on Venemaa-pildis olulisteks komponentideks uue ühiskonna sümbolid ja uus ühiskonnakorraldus. Üks reisikirju läbivaid ja Venemaaga seotuvaid märksõnu on Lenin, seda eriti pärast tema surma, mil mausoleum muutub üheks nn kohustuslikuks vaatamisväärsuseks. Igal maal võib välja tuua teatud vaatamisväärsused, teatud objektid, mille nägemist peetakse kohustuslikuks (nt Prantsusmaal tuleb käia Pariisis, kus tuleb ära näha Notre Dame, Eiffeli torn, Louvre ja seal omakorda Mona Lisa), tegemist on omalaadse rituaaliga (MacCannell 2001: 16), milleta justkui polekski seda maad näinud. Venemaa/Moskva puhul on Lenini mausoleum üks sellistest vaatamisväärsustest. Tavapärase mausoleumis nähtut kirjeldavate tähelepanekute kõrval jõutakse esmatasandist kaugemale, näiteks märgitakse, et ateismi rõhutava uudse ühiskonnakorraldusega Venemaal on vana usk asendunud tegelikult uuega. Lenini mausoleum on Nõukogude Liidu kõige püham paik (vt nt *Lenini hauakambris*, Viskel 1928, Kures 1939), kus mõni isegi risti ette lööb (*Lenini hauakambris*); Moskva on kommunistlik Meka, mille keskpunktiks on Lenini mausoleum (Antson, Sirge 1930: 129). Moskvast võibki rääkida kui kommunistliku maailma tsentrist, mõnes mõttes teevad pahempoolselt meelestatud reisikirjade autorid seda linna külastades omalaadse palverännaku, tulles kommunistliku maailma perifeeriast (st läänest) kommunistliku maailma tsentrisse – Moskvasse (vt Kõvamees 2008b).

Kultuslikke jooni võib märgata ka viisaastakus (pjätiletkas) (vt nt Antson, Sirge 1930: 71), kollektivismi ning uue ühiskonnakorralduse ja mõtteviisi propageerimises üldse. Uues plaanimajanduslikus ühiskonnas on ka töökorraldus teine, see on üles ehitatud võitluslikkusele, lööktööle, mis töölistelt võtab viimast (vt nt *17 päeva Venemaal: Hiilgavaid tööstusi ja ebahiilgavaid töölisi*), rahvas on end uue

süsteemi nimel ohvriks toonud (vt nt Veitman 1934, Antson, Sirge 1930: 54).

Niisamuti nagu vanasse usulisse vormi valati uus usk, nii vormiti ka uus ühiskonnakorraldus vanade mallide järgi. Reisikirjades leitakse juba 1920. aastate alguses, et olukord on tegelikult muutunud vähe: „Nõukogude valitsus on eesõiguslise klassi loonud, on uue „kodanluse“ loonud, kelle üle vaene proletaarlane mitte vähem kade ei ole kui omal ajal kapitalisti üle“ (Hubel 1920c). Vahekord on jäänud põhimõtteliselt samaks, vaid osalised on vahetunud: on võrdsed, aga on veel võrdsemad.

Võrdsus on üks olulisi uue ühiskonna märksõnu, nii näiteks leiab käsitlemist meeste ja naiste võrdsuse teema. Antsoni ja Sirge „Tänapäeva Venemaa“ märgib koguni, et naisest on uues nõukogulikus ühiskonnas saanud inimene (Antson, Sirge 1930: 83). Kirjutajail on kindel ettekujutus, stereotüüpsete joontega pilt lääne naisest, millele vastandub uut tüüpi nõukogude ühiskonna naine: „Pole Nõukogude naine enam kaugeltki see armas, ümmarik kodukanakene, koldekuninganna, külluses edvistaja preilike või kergete elukommetega linnaplika – nagu võeti teda aastaid tagasi. Pole ka armuasjadest eksalteeruv „lõbustusvahend“ nagu suur enamus kodanlise maailma seelikukandjaid, tualetihaigeid, moealpe – vaid midagi hoopis muud“ (Antson, Sirge 1930: 82). Tunnustavalt suhtutakse toimunud muutustesse ning meeste ja naiste ühetaolisusse.

Muutuvad inimesed ja muutub neid ümbritsev keskkond, üles ehitatakse ka uuele ühiskondlikule korrale vastavad linnad, kus näiteks tööliskorterites puuduvad köögid ja söögitoad, mille asemele on tulnud ühisköögid ja ühissööklad; lastekasvatamisega ei pea uus nõukogude ühiskonna liige end samuti kurnama, sellekski on ühisasutus (Antson, Sirge 1930: 56); tehniitsistliku maailma ilmekaks näiteks on automaatsed vabrik-köögid (Antson, Sirge 1930: 76). Huvi ja tunnustusega jälgivad Antson ja Sirge uues ühiskonnas

toimuvaid muutusi ning kõrvutades Venemaal toimuvat ja lääne olukorda, jääb positiivsesse valgusse ikka ja jälle esimene.

Reisikirjadest kujuneva pildi põhjal võib öelda, et üldiselt on uudse ühiskonnakorralduse ja sümbolitega Venemaa muutunud enamiku kirjutajate jaoks tunduvalt võõramaks, kui ta oli olnud varem. Võõrus ei seostu mitte niivõrd rahvusküsimuse, kuivõrd tavade, kommete ja ellusuhtumisega. Sõltuvalt kirjutajast ja tema veendumustest, tõekspidamistest, võetakse seda võõrust kui uut ja huvitavat positiivses võtmes (nt Antson, Sirge) või kujutab see võõrus endast kummalisust või koguni ohtu. Siin ilmneb võõra kahtehenduslikkus: ühest küljest on võõras see, keda ei tunta, teisalt see, kelle olemus on võõras. Kui esimene võõrus on ületatav, siis teine mitte. Venemaa on muutunud kahekordseks võõraks: riiklikul (Eesti ei ole enam Venemaa osa, Venemaa on Eesti iseseisvumisega muutunud välismaaks) ja mentaalsel tasandil.

Võõrapilti mõjutavad tegurid

Kirjutades kas ühiskonnakorraldusest või mõnel muul teemal, mõjutab tekkivat kuvandit oluliselt kirjutaja maailmavaade ja veendumused. Selle ilmekad näited on Aleksander Antson ja Rudolf Sirge ning Johannes Vares-Barbarus, pahempoolsema maailmavaate esindajad, kes läbi selle loori on näinud ka Venemaad. Autorid langevad kohati potjomkinluse ja propaganda lõksudesse (eriti heitis omaaegne kriitika seda ette Antsoni, Sirge reisikirjale, vt nt Viskel 1931; „*Tänapäeva Venemaa*“ *Eesti noorsotsialistide reisiseiklustes*). Siin-seal võib märgata teatavat kahevahel olekut, Antsoni ja Sirge tahet näha kõike seda, mida nad usuvad ja millest neile on räägitud ehk siis soovi ühildada kinnistunud pahempoolset ja nõukogude süsteemi positiivset kuvandit ning reisil kogetavat. Nad on küll veendunud nõukoguliku korra eelistes, ent seda pilti

mõrandavad siin-seal üksikud kitsaskohad (vastuolud kinnistunud pildi ja nähtava vahel), mida püütakse selgitada ja tasandada, näiteks tuuakse probleemide ja raskuste põhjuseks asjaolu, et kõik teised riigid on Nõukogude Venemaa vastu (Antson, Sirge 1930: 27–28). Luuakse vaenlase kuju, kes püüab nurjata suurt ümberkujundamistööd. Püüdes luua positiivset kuvandit, leiab kohati äärmusi, näiteks kirjeldatakse Siberis muldonnides elavaid inimesi, kes aga „[v]aatamata selliseile elutingimusile [---] näevad harukordselt elurõõmsaina, rahulolevaina ja optimistlikena. Hommikuil ja õhtuil neist muldkoopaist kostis lõbus ja ülemeelik laul, saadetud sagedasti harmoonika temperamentseist trillerdusist” (Antson, Sirge 1930: 53). Venelasi nähakse kui äärmiselt kannatlikke inimesi, kes parema homse nimel on valmis taluma ajutisi raskusi. Siit-sealt võib reisikirjast leida sotsrealistlikku vaimsust (ja vaimustust), nii nagu Eesti lugejaskond sellega põhjalikult tutvus 1940. aastatel. Võõrapildis peegeldub autorite endapilt, nii tuuakse kollektivistliku suunitlusega Venemaa kõrval vastandina välja individualistlik Eesti (Antson, Sirge 1930: 22). Samas leiab siitki erandi, üldisest kollektiivsusest eristub suure indiviidina Stalin (Antson, Sirge 1930: 23). Nii võibki kokkuvõtvalt öelda, et pahempoolses helistikus loodud reisikiri ei taanda veel hilisemale ajastule omaselt kõiki kitsaskohti, vaid lubab üksikuid mõõndusi, püüdes siiski valdava suunana esile tuua uue nõukoguliku ühiskonnakorralduse eeliseid.

Antsoni ja Sirge „Tänapäeva Venemaa” kõrval on selgelt ida sümpaatiaga kirjutatud ka Vares-Barbaruse „Matkavisandeid ja mõtisklusi” (1935), mis keskendub Leningradile ja Moskvale. Idanaabrit nähakse selles edasiviiva jõuna ja seda nii vaimsel kui ka materiaalsel tasandil. Mõlema linna puhul on kesksel kohal teater ja suured ehitustööd, kus sageli langeb vana ja kerkib uus. Vt nt „Moskva on ehituse hoos. Moskva peab uueks saama – avaramaks, rõõmsamaks, hügieenilisemaks. Nii on otsustand rahvakomissaride

nõukogu käesoleva aasta juulis. See on ühtlasi demonstratsioon, kihundustöö ja propaganda, mitte ainult sise-, vaid ka välisilmale, sest Moskva on „revolutsiooni aju ja süda”. Moskva on saanud turismi huvipunktiks. – „Nagu kunagi varem Pariis oli reduks” ja kooliks mässulise kodanluse esindajaile, nõnda kujuneb praegu Moskva maapaoks ja õppeasutuseks revolutsioonilise proletariaadi esindajaile,” mainib Stalin omas kõnes. Kõiges selles on ameerikalikku ülepakkumise⁵ tungi. Nii siis võib näha, kuidas mõnele madalamale majale pannakse pähe uus Monomahhi müts, mis tõstab ta pää jao kõrgemaks ja lisab ühe või paar korda tube. Teisal poogitakse majale külge kõrvalehitus [---]” (Barbarus 1935: 909) (minu rõhutus – A. K.). Sõrenduses esitatud lausekatked on välja jäetud 1950. aasta väljaandest (vt Barbarus 1950: 103–104). Seal on tehtud teisigi kärpeid, kus Barbaruse kohati kriitilisemat tooni võtvad mõtteavaldused on välja jäetud, mõnikord mõte teiseneb või moondub koguni vastupidiseks. Kogutud teoste väljaande reisikirjas on silutud kõik nurgad ja sealt vaatab vastu juba tõelises nõukogude vaimustuses kirjutanud autor, mida aga ei saa öelda 1935. aastal ilmunud kirjutise kohta. Varasem võõrapilt ei vastanud 1950. aastal valitsenud ideoloogilisele pildile ja tulemuseks oli teose muutmine/kärpimine. Pilt võibki muutuda, kuid mitte sellepärast, et rahvuse iseloom muutuks, vaid seetõttu, et suhtumine muutub. Pilt on sõltuvuses poliitilisest olukorrast. Nii märgatakse ja rõhutatakse erinevatel aegadel uusi/teisi aspekte (Leerssen s. a.), ühiskondlik-poliitilise konteksti muutudes muutub ka pilt.

---

⁵ Ka teised autorid on Venemaa puhul välja toonud Ameerika kopeerimise püüde, katse viimast üle trumbata, vt nt Tammer 1934; August Annist märgib (1936b: 280), et valitseb „rekordite ja kolossaalsuse joovastus”.

Autori endapildi, veendumuste ja tõekspidamiste kõrval mõjub kujunevat pilti oluliselt see, mil viisil reisirakse, transpordiliik ja liikumisviis kas soodustab või takistab sotsiaalset kokkupuutumist maaga. Nähakse kas vaid keskseid paiku (turistilõkse) või ka kõrvalisemaid nurki (Pfister 1996: 7). Eristada tuleb turisti ja reisijat: turism on väliselt juhitud, ei minda mitte sinna, kuhu tahetakse, vaid kuhu turismitööstus on määranud. Turism pehmendab mugavuse ja tuttavlikkusega ning kaitseb uue ja iseäraliku eest. See kinnitab eelnevat vaadet maailmast selle asemel, et seda põhjalikult ümber korraldada (Bassnett 2003: xii). Välismaalaste käike Nõukogude Venemaal koordineeris 1925. aastal asutatud VOKS (Üleliiduline Välismaaga Kultuurisidemete Arendamise Ühing, vene keeles Всесоюзное общество культурной связи с заграницей),⁶ mis seadis oma piirid näidatavale. Paljud eesti reisikirjade autorid külastavad Venemaad Inturisti hoole all, näiteks kannab üks reisikirju otsesõnu pealkirja „10 päeva Leningradis 'Inturisti' hoole all“, kus muuhulgas märgitakse, et üle idapiiri ei ole kerge pääseda, mistõttu reisirakke peaaegu polegi. Kasutatakse kõiki välismaalastele osutatavaid mugavusi ja nähakse näidatavat. Ka Antson ja Sirge liiguvad ringi turistidena, elavad nagu mitmed teisedki siinkäsitletud autorid välismaalastele mõeldud esinduslikus hotellis, mõnes mõttes turistliku mulli sees, kokkupuude tavainimeste eluolu ja argipäevaga on üpris kasin, kuid sellele vaatamata tehakse üsna põhjapanevaid järeldusi Venemaa kohta.

Mõnes reisikirjas kerkib sellise reisimisviisi puhul esile probleem, et õigupoolest õnnestub Inturisti kliendina vähe kokku puutuda tõelise Venemaa – pidades viimase all silmas lihtsate inimeste eluolu –, turismitööstuse masinaga liigeldes nähakse vaid euroopalikke oaase (Annist 1936a: 241) ning kokkupuude väljaspool oleva „tõelise“ maailmaga ei ole meeliülendav kogemus

⁶ Eesti kirjanike ja VOKSi suhetest vt nt Valge s. a.

(vt nt Annist 1936b: 281). Omapäi reisinutest võiks siinkohal ära märkida varasematest Venemaa-kogemustest kirjutava Bernhard Linde, kes on Venemaa-muljetel peatunud teostes „Tõusva päikese mailt” (1925) ja „Rännakuid keeristes” (1936). Linde on liikunud ka tavaturisti marsruudist kõrvale jäävatel teedel, tal on mõningaid ühisjooni Eduard Vilde reisikirjadega, mõlema stiili iseloomustab ajakirjanduslik kiiresti liikuvus, nad ei peatu objektidel väga pikalt ja põhjalikult. Jääb temagi Venemaa-pilt üsna mosaiikseks, üheks komponendiks on siingi näiteks rongide mustus ja täistuubitus (vt Linde 1925: 13). Ühena vähestest leiab Linde reisikirjast nappide vahenditega loodud, aga meeldejäädavad venelase kujud – Pavel Aleksandrovitši ja Goräševi. Turistlikel marsruutidel liikuvad reisi-
jad loovad üksikvenelase portreid harva.

Fookuse muutus

1920. aastate teisel poolel ja 1930. aastatel taanduvad ajastupildi ja eluoluga seotud aspektid, Venemaa-pildis tõuseb senisest olulisemale kohale kultuurieluga seonduv, reisikirjade fookus muutub. Eluoluliste küsimuste kõrval pööratakse rohkem tähelepanu suure ümberkorraldustöö viljadele, nii näiteks märgivad Antson ja Sirge ümberkasvatustööd, mille eesmärgiks on „muuta inimesi ühetao-
listeks, üheõiguselisteks, üheväärilisteks ja paremaks endistest” (Antson, Sirge 1930: 229). Suurem osa autoreid on tähelepanu pööranud muutunud linnapildile: betoonist-klaasist uueaegsed ehitised, Moskva metroo, kavandatavad suurehitised (nt Nõukogude maja Moskvast). Käsitlemist leiavad nii varasemate kümnendite reisikirjades märkimist leidnud objektid (nt Ermitaaž, Kreml, Tretjakovi galerii, kirikud, ausambad jt) kui ka uue ühiskonna loodu (nt ateismimuseumid, Lenini mausoleum). Mitme autori reisi-
kirjas leiab käsitlemist teater, näiteks Artur Adsoni „Teatrireisilt

Nõukogude Venemaale” (vt Adson 1936a); Antson ja Sirge käsitlevad teatrit oma reisiraamatus eraldi peatükis „Moskva teatrites”. Vene teater pälvib tunnustavaid hinnanguid, näiteks Ants Lauter on märkinud „Vaevalt suudame meie üldpildis kunagi tõusta Vene teatriga võrreldavaks. Selleks peaks meil kasutada olema niisama suur ja teatraalne rahvas kui Venes” (Lauter 1934). Koduse ainestikuga on teisigi võrdlejaid, näiteks tõstetakse esile Moskva ja Leningradi suurt teatrikülastajate arvu kõrvutatuna Eesti publikukriisiga ning nähakse publikurohkuse põhjusena sealse teatri head taset (*17 päeva Venemaal: Mõned tähelepanekud Moskva ja Leningradi teatrist*).

Pikema kultuuriteemalise sissevaate pakub Johannes Semper, kelle reisikirja keskpunktis on Tolstoi juubelipidustused, mille raames puututakse kokku ka mitmete kaasaegsete kultuuritegelastega. Reisikirjas antakse mitmekülgne pilt kirjanikust, tema põhimõtetest ja seisukohtadest ning sellestki, kuidas käsitletakse Tolstoid kaasajal, Nõukogude ühiskonnas. Semper liigub Tolstoi radadel nii Moskvas kui ka Jasnaja Poljanas. Paikadele on pühendatud vähe tähelepanu, raskuskese on Tolstoil, kellesse kirjutaja suhtub kerge skepsise ja kriitilisusega, kuhu sekka mahub ka hinnanguid, vt nt „Kingasepitsus oli, nagu teada, kümne teenriga krahvil üks moraalseid eralõbusid” (Semper 1935: 191). Semper arutleb ka oma reisikogemuse üle, jõuab teisele, üldistavamale tasandile, tõustes kõrgemale pelgast deskriptiivsusest, näiteks „Iga ränd uude kohta, millest varem tead üht või teist, tähendab ikka endise kujutluse väljatõrjumist. Oled tihti üllatatud, et tõeliselt on kõik teisiti kui olid arvanud. Või on millalgi olemas niisuguseid kujutelmi, mis täpselt ühte langevad hiljemnähtuga? Illusioon ei tarvitse igakord puruneda, vahel saab ja jääb isegi kaks – kuigi täiesti asjata – kujutelmade teineteise kõrvale” (Semper 1935: 196). Reisikiri pakub lisaks informatiivsusele ka ilukirjanduslikult nauditavaid hetki. Tavaliselt jõuavad Venemaast

kirjutajad vaadeldaval ajavahemikul pelgast deskriptiivsest tasandist kaugemale harva. Veel vähem on reisikogemust ja iseend analüüsivaid kirjutisi, viimasega paistavad silma eeskätt kirjanike reisikirjad.

Kokkuvõtteks

Eesti Vabariigis ilmunud reisikirjade Venemaa-pilti on oluliselt mõjutanud kirjutamisaeg. Nii on kandunud 1920. aastate alguse majandusraskused ka reisikirjadesse, domineerib eluoluline külg, mis 1930. aastatel on tagaplaanil, siis on esil ehitustööd ning arhitektuuri- ja kultuuriküsimused. Peamiselt käsitletakse kaht suurlinna – Leningradi ja Moskvat. Venemaa-pilti toonib tugevalt ideoloogia: pea kõigis reisikirjades pööratakse tähelepanu sealsetele uudsele (kommunistlikule) ühiskonnakorraldusele. Venemaa nimetamisel kasutatakse sageli harjumuspärase Venemaa kõrval nimetust Nõukogude Vene. Kirjutaja endapildil, tema veendumustel ja tõekspidamistel on oluline roll selles, kas uut ideoloogiat võetakse positiivse või negatiivsena.

Eesti iseseisvumisega muutub eestlaste enese identifitseerimine: enne 1918. aastat võib reisikirjade autoreid määratleda venemaalastena (vt ka Franklin, Widdis 2006: 5), iseseisvumisega muutub Venemaa välismaaks, kuhu eesti haritlane järjest vähem reisib, nagu on märkinud Gustav Suits (1939: 995). Samas kirjutajad ei ole *tabula rasa*'d, neil on eelnev kogemus Venemaast, nad on seal käinud varem või puutunud vähemasti oma haridusteel vene-teemaga kokku. Sellest tulenevalt kohtab reisikirjades arutluskäike/võrdlusi endise ja kaasaegse Venemaa vahel. Sellega seoses võib märgata tendentsi, et ajaga taanduvad stereotüüpselt venelastele omistatavad märgid, kuhu kindla komponendina kuuluvad näiteks päevalilleseemnete söömine või särgi pükste peal andmine (vt nt Adson 1936b).

Mõningatele ilukirjanduslikele passustele vaatamata võib öelda, et enamik reisikirjadest jääb ühetasandilisteks kirjeldusteks ega paku nn kolmekordset reisi, mida peetakse hea reisikirja tunnuseks: ühtaegu reisi võõrale maale (saab lugeda maast, rahvast, ehitistest jne), kirjutaja mõtetesse (mõttekäigud, mis tõukuvad nähtust, isikupära) ning ka iseendasse (mõttearendused, mõtisklused, mis tekivad lugejas teksti lugedes) (vt Fussell 2001: 106, Kõvamees 2008a: 124). Domineerivad reportaažlikud kirjeldused või reisimuljed, sügavemale minevaid filosoofilisi mõttearendusi kohtab vähe, eelkõige võib neid leida kirjanike reisikirjadest. Seega, kui 1920.–1930. aastate reisikirjas üldiselt tõuseb esile tuglaslik reisikiri, kus põimuvad nii loetud ajaloo- ja kunstiraamatud, ilukirjandus kui ka isiklikud muljed, reisikiri, mis on ühtaegu nii hariv kui ka lugemisnaudingut pakuv, siis Venemaa-teemalistes reisikirjades on esiplaanil reisikirjanduslikud reportaažid, mis deskriptiivsusest jõuavad kaugemale üksikutel juhtudel. Kohapeal nähtu ei ole pakkunud ainest ilukirjanduslikeks reisikirjadeks, vaid nähtut vaadeldakse pigem uuriva ajakirjaniku pilguga, kes edastab teateid arengutest Nõukogude Venemaal, uuest ja huvitavast nähtusest.

Kirjandus

- Adson, Artur 1936a. Teatrireisilt Nõukogude Venemaale. – Looming 7, 812–819.
- Adson, Artur 1936b. Tähelepanekuid Nõukogude Venemaalt. – Uus Eesti 25.09.
- Annist, August 1936a. Muljeid Venest. – Tänapäev 8, 240–243.
- Annist, August 1936b. Muljeid Venest. – Tänapäev 9, 280–281.
- Antson, Aleksander; Sirge, Rudolf 1930. Tänapäeva Venemaa. Tartu: Noor-Eesti.
- Barbarus, Johannes 1935. Matkavisandeid ja mõtisklusi. – Looming 8, 905–914.

- Barbarus, Johannes 1950. Reisikirjad ja kirjanduslikud artiklid. Kogutud teosed. III. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Bassnett, Susan 2003. Introduction. – Literature of Travel and Exploration. Ed. J. Speake. Routledge, xi–xv.
- Beller, Manfred; Leerssen, Joep (ed.) 2007. Imagology. The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters. A Critical Survey. Amsterdam-New York: Rodopi.
- Franklin, Simon; Widdis, Emma 2006. 'All the Russias...?'. – National Identity in Russian Culture. Ed. Simon Franklin, Emma Widdis. Cambridge University Press, 1–8.
- Fussell, Paul 2001. Travel Books as Literary Phenomena. – Defining Travel. Diverse Visions. Ed. Susan L. Roberson. Jackson: University Press of Mississippi, 105–116.
- Hubel, Eduard 1920a. Venemaa südames. – Tallinna Teataja 25.09.
- Hubel, Eduard 1920b. Venemaa südames. – Tallinna Teataja 28.09.
- Hubel, Eduard 1920c. Venemaa südames. – Tallinna Teataja 13.10.
- Kures, Voldemar 1939. Üheksa päeva Venemaal: Lenini mausoleumis. – Uus Eesti 30.08.
- Kõvamees, Anneli 2005. Karl Ristikivi reisikiri „Itaalia capriccio”. – Keel ja Kirjandus 11, 901–912.
- Kõvamees, Anneli 2006. Reisikirjandusest ja imagoloogias. – Keel ja Kirjandus 8, 656–668.
- Kõvamees, Anneli 2008a. Itaalia eesti reisikirjades: Karl Ristikivi „Itaalia capriccio” ja Aimée Beekmani „Plastmassist südamega madonna”. Tallinn: Tallinna Ülikooli kirjastus.
- Kõvamees, Anneli 2008b. Moscow to Rome: From One Centre to Another. – Back to Baltic Memory: Lost and Found in Literature 1940-1968. Ed. Eva Eglāja-Kristsons, Benedict Kalnačs. Latvijas Universitātes, Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 219–233.
- Kõvamees, Anneli 2009. Johannes Semperi rännakutest Itaalias. – Uurimusi 1920.–1930. eesti kirjandusest. Toimetajad Elo Lindsalu, Jaanus Vaiksoo. Tallinn: Tallinna Ülikooli kirjastus, 175–195.
- Kõvamees, Anneli 2011. Itaalia konstrueerimine nõukogude reisikirjas. – Methis 7, 149–159.
- Lauter, Ants 1934. Kikinõve (Kirjud killud Nõukogude Venemaalt). – Päeva-leht 14.03.

- Leerssen, Joep 2007. Image. – Imagology. The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters. A Critical Survey. Ed. Manfred Beller, Joep Leerssen. Amsterdam-New York: Rodopi, 342–344.
- Leerssen, Joep s. a. National Identity and National Stereotype. <http://cf.hum.uva.nl/images/info/leers.html> (30.04.2011)
- Lenini hauakambris. – Vaba Maa 27.11.1928.
- Linde, Bernhard 1925. Tõusva päikese mailt. Reisivested Siberist, Jaapanist, Hiinast ja Indiast. Tallinn: Varak.
- MacCannell, Dean 2001. Sightseeing and Social Structure. – Defining Travel. Diverse Visions. Ed. Susan L. Roberson. Jackson: University Press of Mississippi, 13–28.
- Meri, Georg 1918. Punasest Peterburist – kodumaale. – Tallinna Teataja 14.12.
- Muljeid Venemaa teekonnalt. I. – Tallinna Teataja 9.04.1920.
- Muljeid Venemaa teekonnalt. III. – Tallinna Teataja 12.04.1920.
- Naarden, Bruno; Leerssen, Joep 2007. Russians. – Imagology. The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters. A Critical Survey. Ed. Manfred Beller, Joep Leerssen. Amsterdam-New York: Rodopi, 226–229.
- Pfister, Manfred 1996. Introduction. – The Fatal Gift of Beauty: The Italies of British Travellers. An Annotated Anthology. Ed. Manfred Pfister. Amsterdam-Atlanta: Rodopi, 1–21.
- Pähkel, Berit 2009. Moskva eesti reisikirjades 1918–1940. Bakalaureusetöö. Tallinn: Tallinna Ülikool.
- Semper, Johannes 1935. Risti-rästi läbi Euroopa. Tartu: Noor-Eesti.
- Suits, Gustav 1939. Kirjandusloolase tähelepanekuid SSSR-ist. – Looming 9, 995–998.
- Surnud linn. – Kaja 5.03.1920.
- Sõit läbi õuduse riigi. – Rahvaleht 10.12.–22.12.1925.
- Tammer, Harald 1934. Suurusejoovastus. Nõukogude Vene tänapäev. – Päevaleht 15.05.
- „Tänapäeva Venemaa” Eesti noorsotsialistide reiseisiklustes. – Vaba Maa 7.01.1931.
- Urgart, Oskar 1931. Reisikirjeldise minevikust ja olevikust. Vaatlusi 1930. a. toodangu najal. – Eesti Kirjandus 11, 577–585.

- Urgart, Oskar 1938. Novell ja reisikirjeldus 1937. aastal. – Eesti Kirjandus 4, 202–210.
- Valge, Jaak s. a. Eesti kirjanike koostöö N. Liiduga 1930. aastatel: vorm, olemus ja põhjused. – http://www.hot.ee/valge/Eesti_kirjanike_koostoo_N.pdf (20.09.2013)
- Veitman 1934. Tartlase üldmuljeid Nõuk. Venest. – Postimees 10.11.
- Vilberg, Gustav 1921. Vene nõukogude riigis. – Vaba Maa 12.01.
- Viskel, Eevalt 1928. Lenini hauakambris. Käik uue Venemaa kõige pühama paika. – Päevaleht 26.09.
- Viskel, Eevalt 1931. „Tänapäeva Venemaa” ehk kahe Eesti noorsotsialisti lihtsameelseid askeldusi „moodsa hieroglüüfi” ümber. – Päevaleht 15.01.
- Võõras 1923. Päev Peterburis. – Esmaspäev 22.01.
- 10 päeva Leningradis 'Inturisti' hoole all. – Vaba Maa 01.10.1933.
- 17 päeva Venemaal: Hiilgavaid tööstusi ja ebahiilgavaid töölisi. – Postimees 13.05.1934.
- 17 päeva Venemaal: Mõned tähelepanekud Moskva ja Leningradi teatrist. – Postimees 19.05.1934.
- Пономарева, Галина 2001. СССР 1920-1930-х годов глазами эстонских писателей. – Радуга 4, 105–111.

Estonians in Russia

Keywords: travelogues, images of Russia and Russians, 1920s, 1930s

The article surveys the depiction of Russia and Russians in the Estonian travelogues published during the Estonian Republic, for example how historical-political context influenced the depiction of Russia and Russians. One aim of the article is to look for possible common features and structures, as well as the stereotypical images, that are repeated from travelogue to travelogue. The methodological basis for the analysis is imagology (or image studies), which deals with research on national images and their manifestation in literature.

Most of the travelogues were published in newspapers and can be characterised as reportages, not as literary travelogues. There are very few travelogues written in the Tuglas-like tradition of the travelogue (where the history and art books one has read, as well as the literature and personal impressions, are intertwined. This kind of travelogue is both educative and entertaining). The travelogues from the beginning of the 1920s depict cities (mainly Leningrad and Moscow) where poverty and speculation dominate, while the travelogues in the 1930s concentrate more on culture and construction. The author's way of travelling (independently or as a tourist) and his/her beliefs influenced the depiction of Russia and Russians. Authors who were positively disposed towards communism saw Russia in a more positive light, while others tended to concentrate more on problems.